

УДК 338.1

Венгер В.В., канд. екон. наук
провідний науковий співробітник Інституту економіки
та прогнозування НАН України

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ У СКЛАДІ БІЗНЕС-ГРУП

Проаналізовано діяльність підприємств гірничо-металургійного комплексу України у складі провідних бізнес-груп. Розглянуті основні переваги інтеграції металургійних підприємств до складу бізнес-груп. Виявлено основні недоліки, що обмежують ефективний розвиток металургійних підприємств, зокрема, надмірну диверсифікацію бізнес-груп. З метою підвищення ефективності діяльності металургійних підприємств у складі бізнес-груп запропоновано сконцентрувати увагу на посиленні спеціалізації та виділенні профільного бізнесу¹.

Ключові слова: інтеграція, гірничо-металургійний комплекс, бізнес-групи, продуктова структура експорту металопродукції; фінансові результати, чистий прибуток, рентабельність, капітальні інвестиції.

JEL: F15, O10

Відмітною особливістю розвитку підприємств вітчизняного гірничо-металургійного комплексу в сучасних умовах є активізація інтеграційних процесів, що виявляються у формуванні крупних металургійних структур корпоративного типу [1, с. 73].

Інтерес до об'єднання у гірничо-металургійному комплексі України виник у першій половині 1990-х рр., викликаний реакцією на розрив господарських зв'язків металургійних підприємств зі споживачами та постачальниками; дефіцит оборотних коштів унаслідок інфляції та неплатежів; згорання бюджетного фінансування; тиск потужних конкурентів на внутрішньому і зовнішньому ринках; дефіцит керованості розриву технологічно пов'язаних підприємств [2, с. 271].

Питанням інтеграції підприємств гірничо-металургійного комплексу України присвячені праці І.Нечаєвої [1], В.Кириї, О.Чічкань [2], О.Пасхавера, Л.Верховодової, Л.Супліна [3], Л.Закревської [4], О.Чорної [5], І.Ялдіна [6] та інших. Інтеграція розглядається авторами як надзвичайно перспективна та ефективна форма відновлення економічного потенціалу підприємств майже у всіх галузях економіки. Незважаючи на постійний дослідницький інтерес до проблем інтеграції, питання економічної ефективності створення інтегрованих структур у ГМК України залишається до кінця не розкритим.

Метою дослідження є аналіз та оцінка діяльності підприємств ГМК України у складі інтегрованих бізнес-груп для виявлення основних факторів, що стримують їх ефективний розвиток.

В історії формування вітчизняних бізнес-груп українські дослідники виділяють два етапи, які розмежовуються кінцем 1990-х років. Наприкінці першого етапу бізнес-групи вперше визначилися як специфічні регіональні фінансово-промислові групи. Їхні формування започаткували окремі найактивніші приватні компанії, що стали виконувати роль ядра, навколо якого поступово об'єднувалися підприємства регіону [3, с. 13].

На початку 2000-х років у функціонуванні приватних бізнес-груп з'явилися нові ознаки, що свідчили про початок нового етапу у їх розвитку, зокрема перехід на національний рівень і наближення до світових стандартів ведення бізнесу.

Сьогодні у сфері гірничо-металургійного комплексу функціонує десять найбільших і найвпливовіших бізнес-груп. Це такі групи, як ІСД, СКМ, Смарт-Холдинг, Інтерпайп, Приват, Донецьксталь, ВС Енерджі Інтернейшнл Україна, АрселорМіттал,

¹ Публікацію підготовлено за виконання НДР "Формування структури базових ринків України: державне регулювання в нових умовах лібералізації та протекціонізму в торгівлі", державний реєстраційний № 0112U000045.

Ринок: прогноз і кон'юнктура

Євраз, Мечел. Їхній вплив розповсюджується на металургійні заводи і комбінати, коксохімічні підприємства, гірничо-збагачувальні комбінати та вугільні шахти.

Аналіз тенденцій розвитку підприємств чорної металургії в Україні свідчить про те, що після 2007 р. через світову фінансово-економічну кризу обсяги виробництва основних видів металургійної продукції поступово скорочувалися (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги виробництва основних видів металопродукції протягом 2003–2013 рр., млн т

Продукція	Роки							
	2003	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Чавун	29,5	35,6	31,0	25,7	27,4	28,9	28,5	29,1
Феросплави	1,7	2,0	1,7	1,2	1,7	1,4	1,3	1,1
Сталь без н/ф, отриманих безперервним литтям	28,9	29,0	23,3	15,7	17,5	17,6	16,6	15,1
Напівфабрикати, отримані безперервним литтям	8,7	14,7	14,8	14,6	15,8	17,8	16,9	18,1
Прокат готовий чорних металів	22,5	24,5	20,5	16,1	17,6	19,5	18,4	17,8
Труби великого та малого діаметрів, профілі пустотілі з металів чорних	2,1	2,8	2,5	1,7	1,9	2,4	2,2	1,8

Джерело: складено автором на основі: Виробництво основних видів промислової продукції за 2003–2013 роки [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Обсяги продукції, реалізованої підприємствами металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування, у 2013 р. становив 208,2 млрд грн, що на 32,3% більше, ніж у 2007 р. (157,4 млрд грн), проте на 14,1% менше порівняно з аналогічним періодом 2011 р. (242,5 млрд грн) (табл. 2).

Як видно з табл. 1 і 2, із щорічним зниженням обсягів виробництва спостерігається скорочення частки реалізованої продукції підприємствами металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у загальних обсягах реалізованої промислової продукції. Так, якщо до 2009 р. зазначеними підприємствами щорічно реалізовувалося понад 20% від усієї реалізованої промислової продукції, то у 2013 р. частка реалізованої продукції металургійних підприємств становила 15,4%, що на 6,6 в. п. менше порівняно з аналогічним періодом 2007 р.

Таблиця 2

Обсяги реалізованої промислової продукції за 2003–2013 рр.,

у діючих цінах відповідного року

Вид економічної діяльності	Роки													
	2003		2007		2009		2010		2011		2012		2013	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Уся промисловість	289,1	100	717,1	100	806,5	100	1065,8	100	133,2	100	1400,7	100	1354,1	100
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування	57,9	20,0	157,4	22,0	141,5	22,0	200,6	18,8	242,5	18,2	223,8	16,0	208,2	15,4

Джерело: складено автором на основі: Обсяги реалізованої промислової продукції за 2003–2013 роки [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Аналіз динаміки індексу обсягів металургійної продукції та індексу цін виробників металургійної продукції свідчить про те, що пріоритетним фактором впливу на зростання обсягів виробництва та реалізації продукції був ціновий фактор (рис. 1), зумовлений насамперед сприятливою кон'юнктурою на світових ринках чорних металів.

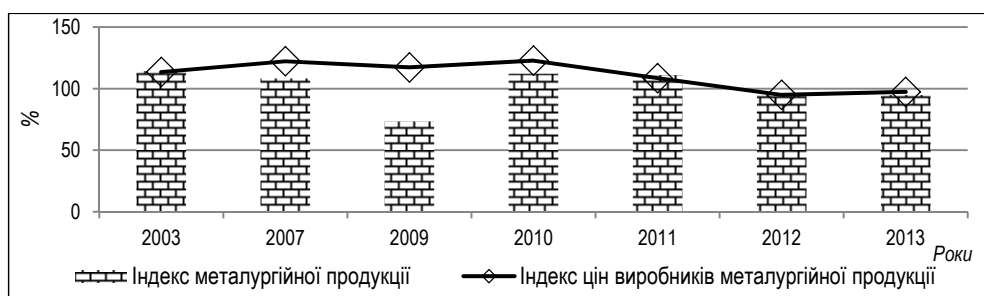

Рис. 1. Динаміка індексу обсягів металургійної продукції та індексу цін виробників металургійної продукції у 2003–2013 рр.

Джерело: складено автором на основі: Індекс промислової продукції за видами діяльності за 2003–2013 роки [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>; Індеси цін виробників промислової продукції за 2003–2013 роки [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Незважаючи на те, що Україна є великим світовим виробником (входить у першу десятку найбільших країн – виробників сталі) і значним експортером металопродукції (входить у першу п'ятірку найбільших світових країн-експортерів), її експортна структура має значну "сировинну" орієнтацію. Так, у 2013 р. частка чавуну, феросплавів та брухту чорних металів у загальних обсягах експорту товарів за групою 72 "Чорні метали" становила 12,4%, частка напівфабрикатів – 41,0%. Частка готового прокату становила 46,6% (рис. 2).

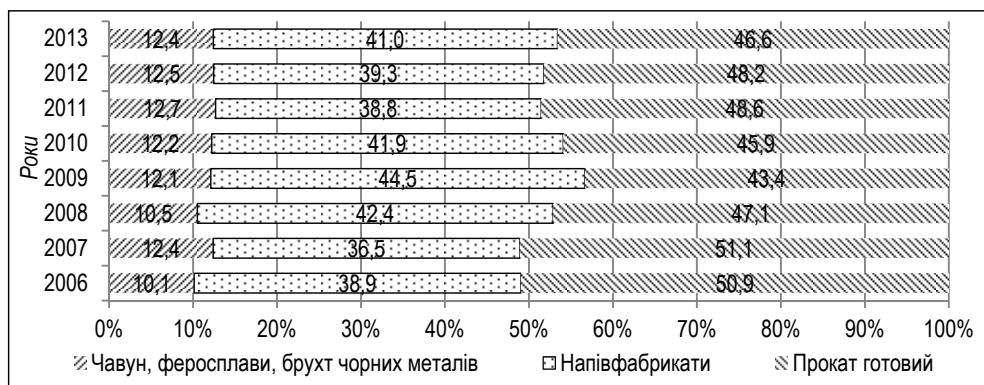

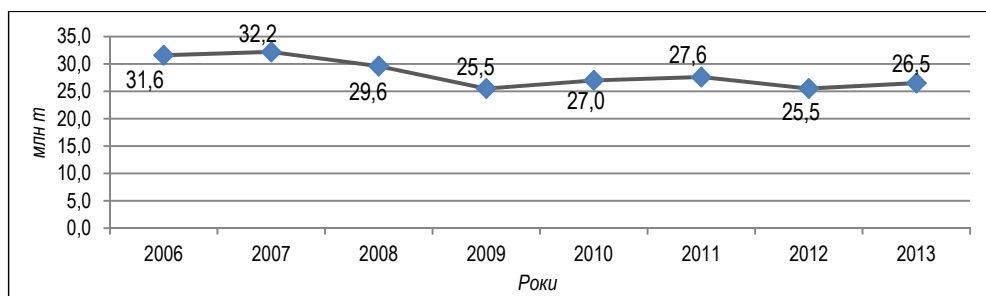
Рис. 2. Продуктова структура експорту вітчизняної металопродукції у 2006–2013 рр., %

Джерело: розраховано автором на основі: Недорогоцінні метали та вироби з них. Експорт-імпорт товарів за країнами світу у 2006–2013 рр. [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

При цьому у складі експорту готового прокату домінує плоский прокат: у фізичному вимірі у 2013 р. він займав 25,6%. На частку сортового прокату припадає у фізичному вимірі 20,9%.

Порівняно з 2006 р. у структурі експорту вітчизняної металопродукції відбулися певні зміни: на 2,3 в. п. збільшилася частка чавуну, феросплавів та брухту чорних металів (з 10,1 до 12,4%); на 2,1 в. п. збільшилася частка напівфабрикатів (з 38,9 до 41,0%); на 4,3 в. п. зменшилася частка готового прокату. При цьому частка плоского прокату скоротилася на 3 в. п. Тобто спостерігається скорочення частки продукції з високою доданою вартістю, а продуктова структура залишається досить консервативною з переважанням напівфабрикатів і рядового сортового прокату.

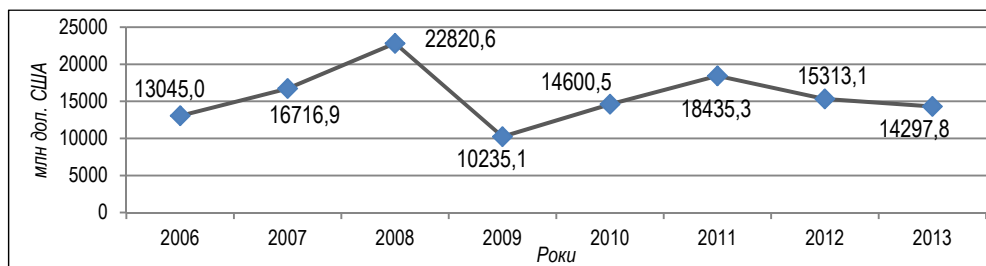
У 2013 р. загальний експорт металопродукції становив 26,5 млн т, що на 19,2% менше порівняно з аналогічним періодом 2006 р. (рис. 3).

Рис. 3. Обсяги експорту вітчизняної металопродукції у 2006–2013 рр., млн т

Джерело: розраховано автором на основі: Недорогоцінні метали та вироби з них. Експорт-імпорт товарів за країнами світу у 2006–2013 рр. [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

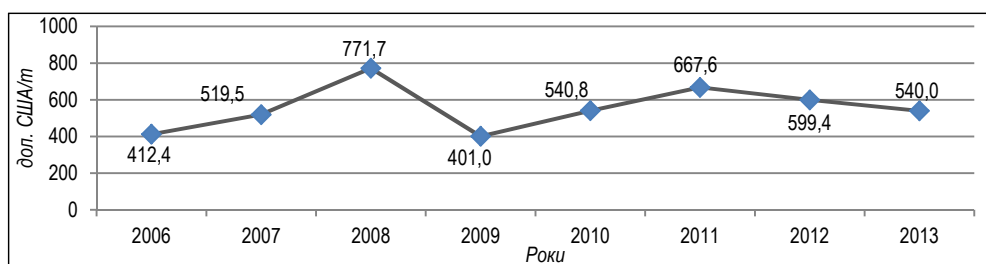
Водночас обсяги валютних надходжень у 2013 р. зросли порівняно з аналогічним періодом 2006 р. на 9,6% і становили 14297,8 млн дол. США (рис. 4).

Рис. 4. Обсяги експорту вітчизняної металопродукції у 2006–2013 рр., млн дол. США

Джерело: розраховано автором на основі: Недорогоцінні метали та вироби з них. Експорт-імпорт товарів за країнами світу у 2006–2013 рр. [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Середня експортна ціна української продукції чорної металургії у 2013 р. становила 540 дол. США/т, що на майже на 31% більше порівняно з аналогічним періодом 2006 р. та майже на 43% нижче показника 2008 р. (рис. 5).

Рис. 5. Середня експортна ціна української продукції чорної металургії у 2006–2013 рр., дол. США/т

Джерело: розраховано автором на основі: Недорогоцінні метали та вироби з них. Експорт-імпорт товарів за країнами світу у 2006–2013 роки [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

При цьому валютні надходження від експорту вітчизняної металопродукції розподілилися між готовим прокатом та чавуном, феросплавами, брухтом чорних металів, напівфабрикатами приблизно порівно, з незначним переважанням готового прокату. Це свідчить про те, що українські металургійні підприємства не мають амбіційних планів стосовно кардинальної зміни продуктової структури експорту.

Більше того, у 2013 р. обсяг продажів на зовнішньому ринку сировинної групи зріс порівняно з аналогічним періодом 2006 р. майже на 38,5%, з 1,3 до 1,8 млрд дол. США. Обсяг напівфабрикатів – на 23,2%, з 4,3 до 5,3 млрд дол. США. Водночас обсяги експорту готового прокату, навпаки, у 2013 р. знизилися порівняно з аналогічним періодом 2006 р. майже на 2,8%, з 7,4 до 7,2 млрд дол. США.

Експортна орієнтація вітчизняного сектора чорної металургії певний час забезпечувала високу прибутковість металургійним підприємствам. Зокрема, протягом 2001–2007 рр. спостерігається зростання частки металургійних підприємств, що отримали прибуток до оподаткування на 5,7 в. п., з 61,5% у 2001 р. до 67,2% у 2007 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Фінансові результати промислових підприємств до оподаткування у 2001–2013 рр.*, млн грн

Вид діяльності	Роки	Фінансовий результат (сальдо), млн грн	Підприємства, що отримали прибуток		Підприємства, що отримали збиток	
			% до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат, млн грн	% до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат, млн грн
Промисловість	2001	8537,2	58,9	6549,4	41,1	10484,7
	2006	34699,6	65,3	22630,1	34,7	11203,4
	2007	43700,9	66,6	56956,9	33,4	13256,0
	2008	20243,2	61,1	70812,5	38,9	50569,3
	2009	-4788,1	59,7	43697,3	40,3	48485,4
	2010	26845,9	59,2	67601,4	40,8	40755,5
	2011	58662,3	62,6	106688,2	37,4	48025,9
	2012	21353,4	62,4	86504,1	37,6	65150,7
2013	13204,5	63,2	80526,1	36,8	67321,6	
Добувна промисловість	2001	3322,9	45,8	2068,9	54,2	1637,0
	2006	5370,5	65,1	3896,1	34,9	1886,3
	2007	8235,6	63,5	10465,6	36,5	2230,0
	2008	22169,9	59,5	26061,0	40,5	3891,1
	2009	2970,5	56,4	9709,2	43,6	6738,7
	2010	19521,0	46,5	25341,4	53,5	5820,4
	2011	30260,7	50,9	39776,7	49,1	9516,0
	2012	15698,3	49,3	25672,4	50,7	9974,1
2013	15412,7	53,0	27732,0	47,0	12319,3	
Переробна промисловість	2001	6661,9	60,0	4468,1	40,0	4659,1
	2006	23853,0	66,2	15503,2	33,8	6900,7
	2007	32712,2	67,8	40920,8	32,2	8208,6
	2008	-3167,0	62,0	39172,8	38,0	42339,8
	2009	-8989,4	60,5	27670,6	39,5	36660,0
	2010	5399,8	60,7	34370,7	39,3	28970,9
	2011	17133,6	64,5	49035,0	35,5	31901,4
	2012	-1842,4	64,1	45808,2	35,9	47650,6
2013	-3703,4	65,1	37421,0	34,9	41124,4	
з неї:						
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	2001	2637,9	61,5	225,3	38,5	401,4
	2006	12720,8	65,5	8795,3	34,5	860,0
	2007	15865,5	67,2	16648,8	32,8	783,3
	2008	6741,9	61,8	14643,6	38,2	7901,7
	2009	-9833,6	55,3	2293,1	44,7	12126,7
	2010	-4630,3	58,4	5045,5	41,6	9675,8
	2011	-2475,4	64,8	9521,4	35,2	11996,8
	2012	-15954,1	63,7	3867,3	36,3	19821,4
2013	-12081,5	64,9	2416,5	35,1	14498,0	

* Дані сформовані за функціональним підходом (спосіб узагальнення даних, за яким показники діяльності формуються за однорідними видами діяльності) (КВЕД-2010).

Джерело: складено за даними: Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами промислової діяльності у 2001–2013 роках [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Ринок: прогноз і кон'юнктура

Фінансові результати у 2007 р. зросли у 6 разів порівняно з 2001 р. Зниження частки збиткових підприємств у сфері металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування, у 2007 р. не принесло відчутного результату, а навпаки, збитки збільшилися вдвічі проти 2001 р.

Починаючи з 2008 р., через світову фінансово-економічну кризу, у сфері металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування, спостерігається як скорочення частки прибуткових підприємств на 5,4 в. п. порівняно з 2007 р., так і скорочення фінансових результатів у 2,3 разу – до 6741,9 млн грн.

Частка металургійних підприємств, що отримали чистий прибуток, у 2013 р. становила 63,9%, що на 1,5 в. п. менше порівняно з аналогічним періодом 2007 р. (табл. 4). Відповідно, частка підприємств, що отримали збиток, у 2013 р. становила 36,1%.

Таблиця 4

Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами промислової діяльності у 2007–2013 рр.*, млн грн

Вид діяльності	Роки	Фінансовий результат (сальдо), млн грн	Підприємства, що отримали прибуток		Підприємства, що отримали збиток	
			% до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат, млн грн	% до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат, млн грн
Промисловість	2007	29286,9	65,4	42616,1	34,6	13329,2
	2008	5542,5	59,6	55180,4	40,4	49637,9
	2009	-14192,5	58,5	33302,1	41,5	47494,6
	2010	11889,6	57,5	50339,6	42,5	38450,0
	2011	31961,6	60,8	82204,1	39,2	50242,5
	2012	2592,4	60,7	67565,4	39,3	64973,0
	2013	-4181,1	62,3	64470,8	37,7	68651,9
Добувна промисловість	2007	6110,4	63,0	8088,0	37,0	1977,6
	2008	16917,6	58,6	20625,5	41,4	3707,9
	2009	408,8	55,6	6915,7	44,4	6506,9
	2010	15639,5	46,1	19025,9	53,9	3386,4
	2011	20535,7	49,4	30568,5	50,6	10032,8
	2012	8826,6	47,7	19587,2	52,3	10760,6
	2013	9022,4	52,8	21841,2	47,2	12818,8
Переробна промисловість	2007	22035,0	66,7	30466,3	33,3	8431,3
	2008	-10989,1	60,5	30540,5	39,5	41529,6
	2009	-14113,9	59,3	21548,9	40,7	35662,8
	2010	-3177,6	59,0	25817,7	41,0	28995,3
	2011	4294,9	62,7	37630,1	37,3	33335,2
	2012	-11571,9	62,5	35573,2	37,5	47145,1
	2013	-10920,4	64,2	30327,5	35,8	41247,9
<i>з неї:</i>						
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	2007	11483,4	65,4	12302,3	34,6	818,9
	2008	4533,9	59,8	11876,9	40,2	7343,0
	2009	-9977,8	53,8	1679,4	46,2	11657,2
	2010	-5721,5	56,6	3514,7	43,4	9236,2
	2011	-5986,7	63,1	6837,7	36,9	12824,4
	2012	-16379,7	61,9	2923,7	38,1	19303,4
	2013	-13022,3	63,9	1895,1	36,1	14917,4

*Дані сформовані за функціональним підходом (спосіб узагальнення даних, за яким показники діяльності формуються за однорідними видами діяльності) (КВЕД-2010).

Джерело: складено за даними: Чистий прибуток (збиток) за видами промислової діяльності у 2007–2013 роках [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Незважаючи на досить високу частку металургійних підприємств, що отримали чистий прибуток у розмірі 1895,1 млн грн, загалом фінансовий результат у сфері металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування, був збитковим і становив -13022,3 млн грн.

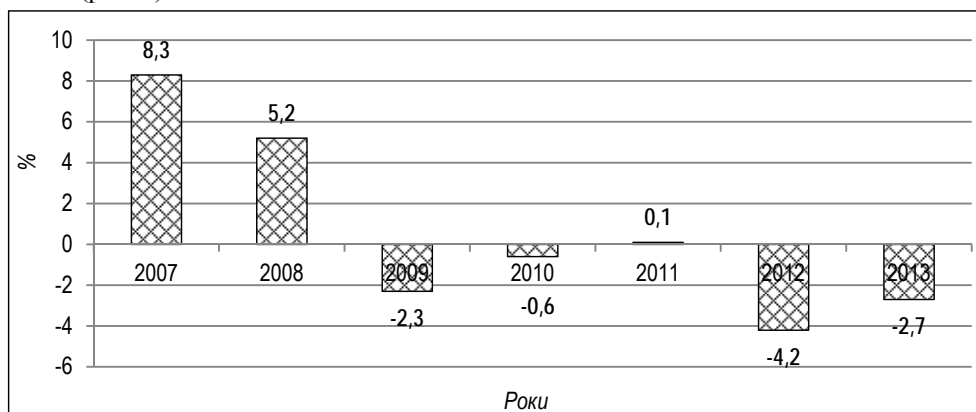
Якщо порівнювати обсяги чистого прибутку металургійних підприємств у посткризовий період, то у 2011 р. частка металургійних підприємств, що отримали прибуток,

становила 63,1% з фінансовим результатом у 6837,7 млн грн, що майже в 4,1 разу більше порівняно з аналогічним періодом 2009 р. і в 3,6 разу більше порівняно з 2013 р.

Зростання обсягів збитків вітчизняних металургійних підприємств у посткризовий період пояснюється насамперед продовженням рецесійних процесів на світових ринках металопродукції, що у свою чергу обумовило скорочення обсягів експорту української металургійної продукції до основних країн-споживачів (з 22,8 млн т у 2008 р. до 14,3 млн т у 2013 р.), а також суттєвим зниженням середніх експортних цін (з 771,7 дол. США / т у 2008 р. до 540,0 дол. США / т у 2013 р.).

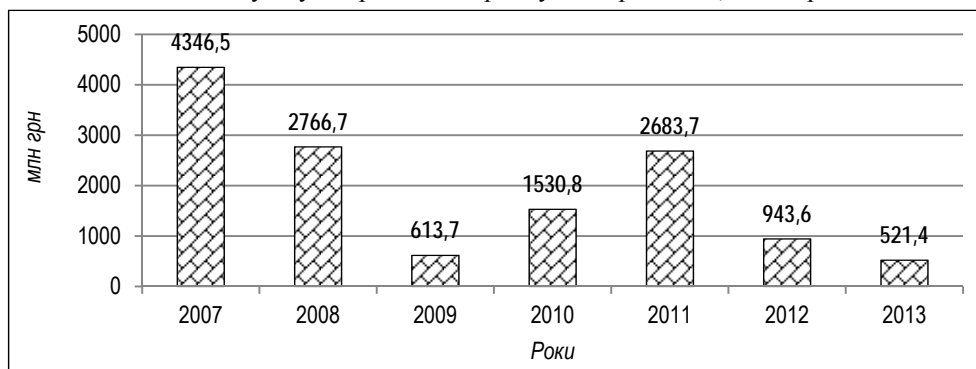
Висока збитковість, обумовлена скороченням обсягів реалізованої металопродукції, призвела до виникнення від'ємного рівня рентабельності металургійних підприємств (рис. 6).

Рис. 6. Рентабельність операційної діяльності металургійних підприємств у 2007–2013 рр., %

Джерело: складено за даними: Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами промислової діяльності у 2007–2013 роках [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Незважаючи на від'ємний рівень рентабельності у посткризовий період, підприємствами металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування, у 2013 р. було сплачено до державного бюджету 521,4 млн грн, що є найменшим результатом за період з 2007 р. по 2013 р. (рис. 7). Найбільші обсяги сплачених податків були у докризовий період у 2007 р. – 4346,5 млн грн.

Рис. 7. Податок з прибутку підприємств, сплачений до державного бюджету підприємствами металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування у 2007–2013 рр., млн грн

Джерело: розраховано автором за даними: Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами промислової діяльності у 2007–2013 роках [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>; Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами промислової діяльності у 2007–2013 роках [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Через брак фінансових ресурсів на металургійних підприємствах країни стримувався й реалізація інвестиційних програм². Найбільші обсяги інвестицій (2224,5 млн дол. США) у підприємства ГКМ України були зафіксовані у 2007 р. – майже 52 дол. США на тону виробленої сталі (рис. 8).

Проте через фінансово-економічну кризу, наслідком якої стало зниження рівня рентабельності вітчизняних металургійних підприємств, практично всі металургійні підприємства були змушені призупинити всі інвестиційні програми і зараз, у кращому випадку, роблять спробу завершити хоча б меншу частину від запланованого.

Відсутність належного інвестування програм з модернізації металургійних підприємств обумовило подальше експлуатування неконкурентних застарілих металургійних потужностей (у 2013 р. у мартенівських печах було вироблено 6,4 млн т сталі, або 19,2% від загального обсягу виробництва), які в умовах ринкової економіки можуть існувати лише за рахунок високих цін на металопродукцію або за наявності значних преференцій – здешевленого державними дотаціями газу, вугілля, електроенергії, пільг на залізничні перевезення тощо.

Рис. 8. Обсяги капітальних інвестицій у промисловість та підприємства ГКМ України у 2007–2013 рр., млн дол. США

Джерело: Капітальні інвестиції за видами промислової діяльності за 2007–2013 роки [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

У докризовий період це було обумовлено відсутністю дієвих стимулів для заміни мартенівського способу киснево-конверторним і виробництвом електросталі. Крім відсутності необхідних інвестиційних ресурсів, свою роль відіграла й порівняльна економічність існуючого на той час мартенівського виробництва. В умовах обмеженого застосування технології безперервного розливу сталі воно виявилось економічнішим за киснево-конверторний спосіб. Більше того, українські металурги мали можливість використовувати при мартенівському способі підвищену кількість металобрухту замість чавуну, що забезпечило необхідну якість виплавленої сталі. Водночас розширення виробництва електросталі стримувалося високим рівнем цін на електроенергію, проблемами з постачанням якісного металобрухту і відносно недорогим природним газом [7, с. 24].

² Процес реконструкції та модернізації металургійних підприємств активізувався ще у 2003 р. (обсяг інвестицій у ГКМ становив 331,1 млн дол. США). Проте цих інвестиційних ресурсів було явно недостатньо для проведення глибокої реструктуризації сектора і модернізації його застарілих виробничих потужностей. Саме через недостатність інвестиційних ресурсів власники металургійних підприємств сконцентрували свою інвестиційну політику не на докорінній модернізації усього ГКМ України, а на швидкому проведенні точкової реконструкції і капітального ремонту. За наявності виробничого потенціалу, який значно перевищує внутрішні потреби країни, було визнано недоцільним будівництво нових металургійних заводів. Окремі нові технології і види устаткування вводилися в існуючі виробництва тільки за умов швидкої економічної віддачі. Така інвестиційна політика дозволила Україні дешевим способом нарощувати металургійне виробництво і максимально скористатися сприятливою кон'юнктурою, що складалася на світовому ринку чорного металу. У розрахунку на одну тону виплавленої сталі інвестиції в модернізацію українського сектора чорної металургії дорівнювали 7–9 дол. США. Для порівняння: у Росії цей показник становив 15 дол. США, а в розвинених країнах при зношенні основних засобів на рівні 20–25% він досягає 25–30 дол. США.

Відсутність протягом усього періоду функціонування металургійних підприємств у складі провідних бізнес-груп чіткої інвестиційної політики, що була обумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, призвела до того, що сьогодні виникла гостра необхідність негайної модернізації виробничих потужностей металургійних підприємств. За нашими розрахунками, на найближчі п'ять-шість років вітчизняний ГМК потребуватиме інвестицій у сумі близько 11,5 млрд дол. США [8, с. 24].

Також через зниження обсягів виробництва та капітальних інвестицій у модернізацію підприємств гірничо-металургійного комплексу України у кризовий та посткризовий період спостерігалось й скорочення чисельності виробничого персоналу (рис. 9).

Рис. 9. Чисельність персоналу та темпи його щорічного приросту (скорочення) у сфері металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування у 2001–2013 рр.

Джерело: розраховано автором за даними: Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держстат України. – К., 2008. – 572 с. – С. 388; Статистичний щорічник України за 2013 рік / Держстат України. – К., 2014. – 534 с. – С. 345.

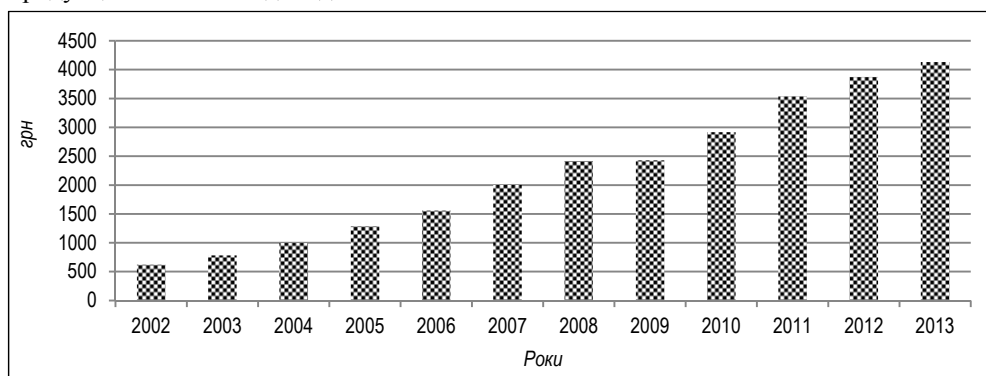
Зокрема, чисельність виробничого персоналу у 2013 р. скоротилася на 36,7% (або на 115 тис. осіб) порівняно з аналогічним періодом 2001 р. Особливо суттєве скорочення припало на пік фінансово-економічної кризи 2009 р., коли чисельність працівників скоротилася порівняно з аналогічним періодом 2008 р. на 12,8%, або на 52 тис. осіб. Це означає, що у період фінансово-економічної кризи, незважаючи на дію Меморандуму [9], який передбачав збереження професійного складу та кількості робочих місць, рівня заробітної плати та соціальних гарантій, процес скорочення найманих працівників суттєво посилювався, що було обумовлено прагненням власників до економії витрат на робочу силу.

Позитивні тенденції в економіці України та сприятлива світова кон'юнктура, які фактично закінчилися в середині 2008 р., зумовили підвищення заробітної плати у сфері металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування (рис. 10).

Так, середньомісячна номінальна заробітна плата у сфері металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування, у 2013 р. зросла порівняно з 2002 р. майже у 6,7 разу і становила 4132 грн.

Незважаючи на таке зростання, заробітна плата українських металургів значно відрізняється від рівня оплати праці працівників металургійних підприємств у більшості розвинених країн [10, с. 531]. Так, сьогодні заробітна плата українського металурга майже втричі менша, ніж заробітна плата російського та польського працівника, і майже в дев'ять разів нижча від зарплати німецького металурга. Проте наявність кваліфікованої і дешевої робочої сили становить сьогодні одну з конкурентних переваг вітчизняного гірничо-металургійного комплексу, адже низькі витрати на оплату праці є однією зі складових низької собівартості виробництва металургійної продукції. Зокрема, у різні роки частка витрат на оплату праці у структурі операційних витрат реалізованої продукції у сфері металургійного виробництва та виробництва

готових металевих виробів, крім машин і устаткування, становила від 5 до 7,5%. Для порівняння, частка матеріальних витрат у структурі операційних витрат реалізованої продукції становить від 80 до 85%.

Рис. 10. Середньомісячна номінальна заробітна плата у сфері металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування у 2002–2013 рр., в розрахунку на одного штатного працівника, грн

Джерело: складено автором за даними: Середньомісячна заробітна плата за видами промислової діяльності у 2002–2013 рр. [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Проведений аналіз свідчить про те, що інтеграція підприємств гірничо-металургійного комплексу України до складу провідних бізнес-груп має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних наслідків необхідно віднести:

- після розпаду СРСР, в умовах економічної кризи та гіперінфляції металургійні підприємства, увійшовши до складу бізнес-груп, зуміли налагодити технологічні і коопераційні зв'язки, забезпечити стабільне надходження сировини та матеріалів і значно покращити власний фінансово-економічний стан за рахунок виходу на світові ринки металопродукції;

- відбулося реальне зміцнення технологічного ланцюжка від видобутку сировини до випуску кінцевої продукції, посилилася інтегрованість виробництва;

- інтегровані металургійні підприємства отримали можливість суттєво скоротити трансакційні та операційні витрати;

- фінансовий капітал групи став початковим джерелом інвестицій для металургійних підприємств, які раціонально використовувалися на цільові інвестиційні проекти. Тобто було створено передумови для синтезу різномірних капіталів (виробничого, фінансового, торговельного) з різними циклами відтворення, що забезпечують взаємовигідні економічні відносини між учасниками інтеграції;

- збільшилася фінансова міць груп, їхня фінансова стійкість і здатність з максимальною ефективністю використовувати авансований капітал;

- у металургійних підприємств виникли реальні можливості маневрування фінансовими ресурсами як у рамках самих бізнес-груп, так і поза їх межами, а також розширення масштабів діяльності і сфери впливу;

- створилися сприятливі передумови і можливості для структурної перебудови металургійного виробництва. Проте, як свідчить проведений вище аналіз діяльності металургійних підприємств у складі бізнес-груп, реально і у повному розмірі ці можливості не було використано;

- покращилися розрахункові відносини між учасниками груп. Почали широко застосовуватися такі економічні методи, як механізм трансфертних цін, пільгове оподаткування та кредитування;

- інтегровані металургійні підприємства, об'єднавшись на основі спільної діяльності та спільних інтересів на основі довгострокових господарських зв'язків, підкріплених додатковими фінансовими ресурсами, створили конкуренцію аналогічним компаніям на світових ринках металопродукції;

– у складі бізнес-груп металургійні підприємства збільшили свої прибутки, створивши механізм уникнення цінового та податкового регулювання шляхом виконання операцій між учасниками групи тощо.

Незважаючи на досить позитивні наслідки, інтеграція металургійних підприємств не забезпечила їм однозначних переваг для сталого економічного розвитку, а навпаки, створила серйозні структурні проблеми, зокрема:

– обрана вітчизняними бізнес-групами модель³ розвитку законсервувала застарілий технічний і технологічний рівень металургійних підприємств. Така консервація негативно позначилася на енергоефективності й конкурентоспроможності металургійних підприємств;

– через відсутність у власників бізнес-груп мотиваційних механізмів до диверсифікації металургійного виробництва та оптимізації його структури шляхом збільшення номенклатури нових сортментів, зокрема, електроплавильного виробництва сталі, виробництва спеціальних сталей і сплавів, титанових сплавів та прокату, збільшення обсягів випуску прокату і труб з антикорозійним покриттям, каліброваного прокату, гнутих профілів, підприємства ГМК зайняли на світовому та вітчизняному ринках металопродукції "сировинну" нішу, де мало позицій з номенклатури експортної продукції розвинених країн. Унаслідок цього постійно збільшуються диспропорції між структурою потенційного попиту на метал, структурою металопродукції, що користується попитом на внутрішньому ринку, та, особливо, структурою металу, що експортується;

– орієнтація ГМК України на пріоритетне задоволення зовнішнього попиту робить його залежним від перманентних світових економічних криз тощо.

Не стали панацеєю вітчизняні бізнес-групи і для вітчизняної економіки, а їх надмірна диверсифікація (їхня діяльність поширюється на харчову промисловість, сільське господарство, паливно-енергетичний комплекс, машинобудівну галузь тощо) суттєво обмежує вкрай необхідні фінансові та інвестиційні ресурси для металургійних підприємств. Водночас, як свідчить практика, в розвинених країнах в останні десятиліття почали поширюватися процеси зворотної диверсифікації, тобто процеси, направлені на концентрацію зусиль на основних видах діяльності. Це було пов'язано з тим, що багатогалузеві та багатопрофільні компанії не тільки втрачали свій рейтинг, а й залишали список провідних країн світу. Проте на світових ринках стали домінувати компанії, орієнтовані на стратегію досягнення ефекту економії на масштабі використання ключових ресурсів групи. Тому одним із напрямів підвищення ефективності діяльності металургійних підприємств у складі бізнес-груп має стати формування стратегій, спрямованих на посилення спеціалізації й виділення профільного бізнесу.

З метою зниження залежності підприємств ГМК від коливань кон'юнктури на світовому ринку металопродукції плани їхнього розвитку потребують постійної координації зі стратегіями інших галузей вітчизняної промисловості, направлених на задоволення попиту на внутрішньому ринку і скорочення обсягів імпорту металопродукції за рахунок власного конкурентоспроможного виробництва.

Список використаних джерел

1. Нечасва І.А. Обґрунтування створення вертикально інтегрованих структур у чорній металургії України / І.А. Нечасва // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2010. – № 34. – С. 73–76.
2. Кирій В.В. Засади формування фінансово-промислових груп в Україні / В.В. Кирій, О.В. Чічкань // Інноваційна економіка. – 2012. – № 2. – С. 269–272.
3. Формування великого приватного капіталу в Україні / О.Й. Пасхавер, Л.Т. Верховодова, Л.З. Суплін ; Центр економічного розвитку. – К. : "Міленіум", 2004. – 90 с.
4. Закревська Л.М. Проблеми створення та функціонування вітчизняних промислово-фінансових груп (ПФГ) / Л.М. Закревська // Харчова промисловість. – 2008. – № 7. – С. 125–128.

³ Україна єдина держава в світі, чийі підприємства майже 80% виробленої металопродукції експортують і лише трохи більше 20% продають на внутрішньому ринку. При цьому за наявності виробничого потенціалу, який значно перевищує внутрішні потреби країни, вітчизняними ФПГ було визнано недоцільним будівництво нових металургійних заводів.

Ринок: прогноз і кон'юнктура

5. Чорна О.Ю. Інтегровані структури промисловості: сутність, поняття, класифікація [Електронний ресурс] / О.Ю. Чорна. – Доступний з : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2010_22_1/13Chorn.htm
6. Ялдин І.В. Передумови виникнення та сутність поняття "інтегрована структура бізнесу" / І.В. Ялдин // Проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 61–72.
7. Развитие сектора черной металлургии в Украине / Світовий банк. – К. : "Міленіум", 2004. – 110 с.
8. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: рекомендації на основі досвіду країн Східної Європи : наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця; чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т.О. Осташко ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". – К., 2015. – 104. с.
9. Меморандум порозуміння між Кабінетом Міністрів України та підприємствами гірничо-металургійного комплексу [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0003120-08>
10. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / [Точилін В.О., Осташко Т.О., Пустовойт О.В. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. В.О. Точиліна ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2009. – 640 с.

Надійшла до редакції 30.01.2015 р.

Венгер В.В., канд. екон. наук
ведучий научний співробітник Інституту економіки і прогнозування
НАН України

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ГОРНО-МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ В СОСТАВЕ БИЗНЕС-ГРУПП

Проанализирована деятельность предприятий горно-металлургического комплекса Украины в составе ведущих бизнес-групп. Рассмотрены основные преимущества интеграции металлургических предприятий в состав бизнес-групп. Обнаружены основные недостатки, которые ограничивают эффективное развитие металлургических предприятий, в частности, избыточную диверсификацию бизнес-групп. С целью повышения эффективности деятельности металлургических предприятий в составе бизнес-групп предложено сконцентрировать внимание на усилении специализации и выделении профильного бизнеса.

Ключевые слова: интеграция, горно-металлургический комплекс, бизнес-группы, продуктовая структура экспорта металлопродукции, финансовые результаты, чистая прибыль, рентабельность, капитальные инвестиции.

V.Venger, PhD in Economics, Leading Researcher,
Institute for Economic and Forecasting, NAS of Ukraine

THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S MINING AND METALLURGY COMPANIES WITHIN BUSINESS GROUPS

Interest in the integration of Ukraine's mining and metallurgical complex appeared in the first half of the 1990s. This was due to the fact that it is exactly integration that allows access to technological innovation, reduces information costs, and improves the potential of relevant resources to overcome the imbalance of the sectoral technology chains.

Indeed, the analysis of trends in the development of ferrous metallurgy within the leading business groups indicates that, thanks to integration, technological and cooperative ties strengthened, favorable conditions were created for a stable flow of raw materials, and, due to entering international metal markets, financial and economic situation of the sector significantly improved.

The author reveals that favorable conditions and opportunities for restructuring the steel production were probably the main advantage resulting from such integration. However, as testified by the analysis of metallurgical enterprises, those opportunities were not used effectively and in full.

On the contrary, being oriented to export of steel products, domestic manufacturers significantly reduced vintage and dimensional assortment along with the output of high-tech items, which led to increasing disparities between the structure of the potential demand for metal, the structure of the metal in demand on the domestic market, and especially the structure of the metal exported.

The study found that, due to excessive diversification of the leading business groups (their activities have extended to the food industry, agriculture, fuel and energy complex, mechanical engineering, insurance, media, etc.) there is a problem of significant reduction in financial investments for steel mills. In this regard, the author proposes to focus the interest of business groups on increasing specialization and separation of the core business.

Key words: integration, mining and metallurgical complex, business groups, product structure of metal exports; financial results, net profit, profitability, capital investments.